

Centrum 22 Lipca, Oslo

Narracje alternatywne w zbiorowej pamięci o 22 lipca 2011 roku

Przedmiotem niniejszego artykułu są procesy upamiętniania i pamięć zbiorowa w Norwegii po atakach terrorystycznych w Oslo i na wyspie Utøya z 22 lipca 2011 roku. Omówimy te zagadnienia głównie w kontekście tego, co nazywamy *narracjami alternatywnymi*, pokazując, jak zostały ujęte w programie edukacyjnym Centrum 22 Lipca.

Narracja główna i narracje alternatywne – społeczna reakcja na ataki terrorystyczne

Dwudziestego drugiego lipca 2011 roku w dzielnicy rządowej w centrum Oslo wybuchła bomba, powodując śmierć ośmiu osób. Tego samego dnia w późniejszych godzinach sprawca tego zamachu, prawicowy ekstremista, wszczął strzelaninę na wyspie Utøya, gdzie odbywał się coroczny letni obóz organizacji młodzieżowej norweskiej Partii Pracy, zabijając 69 osób. W wyniku tych dwóch zamachów życie straciło 77 osób, a wiele innych doznało poważnych urazów fizycznych i psychicznych. Do tego należy jeszcze doliczyć ogromne straty materialne. Policja zatrzymała sprawcę masakry na wyspie Utøya – w 2012 roku skazano go na 21 lat więzienia. Była to najkrwawsza tragedia na terenie Norwegii od czasów drugiej wojny światowej, dlatego wstrząsnęła całym społeczeństwem. Od razu po pojawieniu się informacji o zamachach ludzie zaczęli na różne sposoby oddawać hołd ofiarom, chcąc wyrazić swój ból i wzburzenie. Pod kościołami i na miejskich placach w całym kraju, a także pod ambasadami norweskimi na całym świecie układali symboliczne nagrobki złożone głównie z serduszek, róż, rysunków i karteczek z kondolencjami. Doniesienia o atakach, jak i o działaniach upamiętniających ich ofiary w pierwszej kolejności pojawiły się w mediach społecznościowych, a dopiero potem w tradycyjnych serwisach informacyjnych. Przez kolejne dni i tygodnie wydarzenia te były jednym z głównych tematów w mediach. Termin „22 lipca” stał się synonimem zarówno ataków terrorystycznych, jak i procesów związanych z ich upamiętnianiem i utrwalaniem w pamięci zbiorowej. Co zatem oznacza ten termin?

Przystępując do omawiania zjawiska określanego przez nas narracjami alternatywnymi, powinniśmy najpierw ustalić, co rozumiemy przez *narrację główną*. Profesor Kyrre Kverndokk (2013, s. 148) objaśnia ten termin w odniesieniu do 22 lipca jako: „(...) praktyki mające na celu kultywowanie i osvajanie pamięci o ofiarach”. Celem tych czynności jest uporanie się z szokiem, niepewnością i rozpaczą spowodowanymi przez zamachy. Jak podkreślają Jørgensen i in. (2015, s. 52), *porządkowanie narracyjne* jest naszym podstawowym narzędziem poznawczym umożliwiającym zrozumienie świata. Pozwala przywrócić spójność i sens istnienia, gdy wydarza się coś nieoczekiwanego i przerażającego. Po pierwszej fazie wstrząsu i rozpaczycy narrację główną można określić jako „opowieści

dominujące w pamięci zbiorowej”. Słowa pojawiające się najczęściej we wszelkich aktach związanych z upamiętnianiem ofiar w 2011 roku (np. w mediach społecznościowych, przemówieniach i na karteczkach) to „miłość”, „jedność” i „otwartość”. Zjawisko, które my nazywamy tutaj narracją główną dotyczącą 22 lipca, Trine Anker i Marie von der Lippe (2015) określają mianem „retoryki ujednoczonej”. Jednak poczucie jedności wytworzone przez tę retorykę nie objęło wszystkich. Wskazuje to na powstanie oczekiwań kulturowych dotyczących wyrażania rozpaczy w sferze publicznej przez spontaniczne, ale jednocześnie zrytualizowane zachowania, które mogą zepchnąć inne, alternatywne opowieści związane z tym samym wydarzeniem na margines świadomości publicznej. Kształtowanie się narracji głównej jest również procesem tworzenia narracji „wyrażalnych” i „niewyrażalnych”, czyli, innymi słowy, narracji alternatywnych (Goldstein 2009, Kverndokk 2013, Santino 2006).

Dlaczego powinniśmy poświęcić uwagę narracjom alternatywnym? Ze względu na błyskawiczne kształtowanie się narracji głównej myśli, doznania i odczucia niektórych grup społecznych zostały zmarginalizowane w procesie publicznego upamiętniania i debacie publicznej (Kverndokk 2013). Świadczą o tym pierwsze reakcje części ludzi po wybuchu bomby: nienawistne wypowiedzi skierowane przeciwko grupie społecznej, która w ich mniemaniu stała za zamachem. W pierwszych godzinach po eksplozji, przed strzelaniną na wyspie Utøya, wiele osób uznało, że był to atak międzynarodowej grupy terrorystycznej – główne podejrzenie padło na ekstremistyczne ugrupowania islamskie. Z tego powodu w mediach społecznościowych pojawiły się nienawistne wypowiedzi pod adresem muzułmanów, doszło także do bezpośrednich słownych, a nawet fizycznych ataków na wyznawców islamu. Żaden z tych ataków nie został zgłoszony na policję, a tylko nieliczni poszkodowani opowiedzieli publicznie o swoich przeżyciach. Ta wroga atmosfera szybko się ulotniła, gdy ujawniono, że sprawca był rodowitym Norwegiem i prawicowym ekstremistą. W istocie nastąpił zwrot narracji w przeciwnym kierunku – od retoryki nacjonalistycznej ku dominującej retoryce „jedności” i „otwartości” (Kverndokk 2013).

Podczas procesu sprawca oświadczył, że do zamachów skłoniła go skrajna wrogość wobec imigrantów i obawy przed konsekwencjami ich napływu dla społeczeństwa norweskiego. Motywację do zamachów stanowiły zatem ksenofobia i rasizm, które doprowadziły do wystąpienia przeciwko różnorodności religijnej i etnicznej, a tym samym – podstawowym wartościom społeczeństwa demokratycznego. W debatach publicznych prowadzonych po 22 lipca zaskakująco mało uwagi poświęcono ideologii sprawcy i podobnym poglądom wyznawanym przez część norweskiego społeczeństwa. Co więcej, mimo że latem 2011 roku większość ludzi opowiedziała się po stronie miłości i otwartości, trudno jest zdefiniować te wartości i nadać im zastosowanie po pierwszej fazie publicznej żałoby (Kverndokk 2013, s. 149). Narrację główną można postrzegać jako reakcję przeciwko pobudkom stojącym za zamachami, jako zachowanie służące odcięciu się od sprawcy i

skupieniu wokół podstawowych wartości, takich jak demokracja i jedność. Spontaniczne i zorganizowane działania upamiętniające z pewnością miały duże znaczenie dla wielu osób, ale jak już wspomnieliśmy, tego typu procesy w sferze publicznej mogą również wywołać potrzebę zniuansowania dominującej opowieści o reakcjach na zamachy terrorystyczne i ich skutkach dla społeczeństwa. Co obecnie oznaczają dla społeczeństwa norweskiego procesy upamiętniania i pamięć publiczna?

Program edukacyjny Centrum 22 Lipca

Dokładnie cztery lata po zamachach w miejscu pierwszego z nich, w dzielnicy rządowej w Oslo otwarto Centrum 22 Lipca. Powstało ono z inicjatywy rządu, więc stanowi element oficjalnej reakcji na zamachy terrorystyczne. Zadaniem Centrum jest upamiętnienie 77 ofiar oraz prezentowanie informacji o zamachach i ich następstwach. Przede wszystkim pełni ono funkcję ośrodka edukacyjnego dla dzieci i młodzieży, który w założeniu ma uczestniczyć w ciągłym dialogu na temat postrzegania wydarzeń z 22 lipca przez społeczeństwo i sposobów zapobiegania podobnym zamachom w przyszłości. Jednocześnie Centrum ma na celu zniuansowanie ujednoczonej narracji głównej i wyeksponowanie narracji alternatywnych w dialogu z uczniami odwiedzającymi tę placówkę. Program edukacyjny Centrum nosi nazwę „Czego powinniśmy uczyć o 22 lipca?”. Jest to pytanie otwarte o zasadniczym znaczeniu. Nie chodzi o jeden czarny dzień w naszej historii, ale zdarzenie, które w nadchodzących latach należy ująć i analizować w szerszym kontekście, nie ograniczając się do kultywowania pamięci o ofiarach i udzielania wsparcia poszkodowanym rodzinom. Tragedia z 22 lipca nie została jeszcze włączona do programu nauczania w norweskich szkołach, więc tylko od nauczyciela zależy, czy poruszy na lekcjach kwestię zamachów i ich znaczenia (Anker, von der Lippe 2015). Poza tym nie wiadomo do końca, *jak* należy podchodzić do tego tematu. Jest to bardzo nowa i bolesna dla wielu ludzi historia. Wśród ofiar znaleźli się mieszkańcy wszystkich okręgów Norwegii z wyjątkiem jednego, w większości bardzo młodzi ludzie. Uczniowie odwiedzający Centrum 22 Lipca zadają edukatorom mnóstwo pytań dotyczących zarówno samych zamachów, jak i ich następstw, w tym bezpieczeństwa narodowego, wyroku i wsparcia udzielanego przez rząd poszkodowanym. W programie edukacyjnym Centrum zamachy są przedstawiane w szerszym kontekście – z odwołaniami do przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Stanowi on element ciągłego procesu nadawania znaczeń i kształtowania historii, który będzie miał wpływ na to, jak następne pokolenie zapamięta 22 lipca i jak ten termin będzie rozumiany.

Przebieg kreowania narracji głównej ma również wpływ na budowanie tożsamości narodowej, ale wątki dominujące w tej narracji od 2011 roku niekoniecznie są rozpatrywane w odniesieniu do aktualnych debat publicznych w Norwegii lub rozwoju sytuacji na świecie. Czy proces memorializacji trwający od 2011 roku przyczynił się w jakikolwiek sposób do

„większej miłości” i „większej jedności” między ludźmi? Jednym z aktualnych przykładów, który pokazuje, że niekoniecznie tak się stało, są publiczne debaty i reakcje na obecny kryzys migracyjny. Ponadto wydarzenia z 22 lipca często nie są traktowane jako *akty terrorystyczne* na równi z zamachami dokonanymi przez islamskich ekstremistów w 2001 roku w Stanach Zjednoczonych czy w 2015 roku w Paryżu. Program edukacyjny Centrum 22 Lipca stanowi element zasadniczych dyskusji i działań zorientowanych na zwalczanie nienawiści i strachu w naszym społeczeństwie. Jego celem jest wpojenie następnym pokoleniom wartości demokratycznych i przeciwdziałanie ksenofobii. Realizacja tego celu opiera się na debatach na temat tworzenia znaczeń, wzmacnianiu świadomości historycznej i prezentowaniu alternatywnych wobec dominujących opowieści o przeszłości. Od tego, jak pamiętamy i analizujemy minione wydarzenia oraz jakie możliwości przedstawienia własnej opowieści zapewniamy poszczególnym jednostkom i grupom, zależy sposób, w jaki zamachy i ich następstwa wpłyną na nasze społeczeństwo w nadchodzących latach. Program edukacyjny służy temu, by za pomocą myślenia krytycznego i zróżnicowanego spojrzenia wyposażyć uczniów w wiedzę i narzędzia niezbędne do aktywnego uczestnictwa w demokratycznym społeczeństwie.

Źródła

T. Anker, M. von der Lippe, *Når terror ties i hjel – En diskusjon om 22. juli og demokratisk medborgerskap i skolen*, w: „Norsk Pedagogisk Tidsskrift”, 2015:2.

D.E. Goldstein, *The Sounds of Silence. Foreknowledge, Miracles, Suppressed Narratives, and Terrorism – What Not Telling Might Tell Us*, w: „Western Folklore” 2009, 68:2-3, Western Folklore Society.

B.F. Jørgensen, D. Skarstein, J.H. Schultz, *Trying to understand the extreme: school children's Narratives of the mass killings in Norway July 22, 2011*, w: „Psychology Research and Behavior Management” 2015:8, s. 51-61.

K. Kverndokk, *Negotiating Terror, Negotiating Love – Commemorative Convergence*, w: Ingemark, (red.), *Therapeutic Uses of Storytelling – An interdisciplinary Approach to Narration as Therapy*, Nordic Academic Press, Lund 2013.

J. Santino, *Performative Commemoratives: Spontaneous Shrines and the Public Memorialization of Death*, w: J. Santino, (red.) *Spontaneous Shrines and the Public Memorialization of Death*, Palgrave Macmillan, New York 2006.